

A SZÉLNEK ERESZTETT BÁBU Kommentár Szőcs Géza költészetéhez

„A nyelv a versben önmagára emlékezik, a nyelv a versben arra az időre emlékezik, mikor a szó még elemi érintés volt.”

Szőcs Géza: Mi a vers?

A szó Szőcs Géza verseiben újra elemi érintés. Költészete restauráció, a nyelv visszahelyezése eredeti funkciójába, a nyelvnek ismét eredeti módon való használata. Versei, mint a mágikus igék, helyreállítják a világ megbomlott egységét, eredendő harmóniáját. Megszüntetik az eluralkodott káoszt, anarchiát, amelynek hű tükrözője a nyelv is.

Az elvesztett bizonyosságot, a szóba, versbe vetett hitet szerzi vissza Szőcs az olvasóinak. Versei erejével földézi az ősi egységet, a minden egy rejtőzködő elvét. Versei beszélni tanítanak. Egy új poétika hordozói azáltal, hogy szavainak nem fogalmi, hanem érzelmi jelentésük van. Misztikus igék, melyeket nem érteni, hanem hinni kell, s aki ezeket kihordta az mágus, isteni kiválasztottsága folytán tudója a titoknak. Azokhoz a régi egyiptomiakhoz hasonlít, akik – mint maga a költő írja – „ha húszan is, huszonöten is, de élnek. És saját nyelvükön beszélnek.”

Ennek a misztériumnak mindenki a részese lehet. Ez egy demokratikus misztérium. Ugyanis, szemben a fogalmi nyelvvel, amelyet Szőcs mellőzött, és amely mindig arisztokratikus, kirekesztő, mindig csak egy töredékhez szól, az érzellem nyelve az egyedül általános.

Szőcs Géza világa letűnt idők természetközelségéből, a természettel való egylényegűségünkből őrzött meg sokat.

Metaforáit olyan természetből meríti, amely még ősi megnevezéseket hordoz. Onnan, ahol a szavak nem csak jelölnek, de – önmagukban is – kifejeznek. Olyan archaikus természetből, ahol nincs idő. A költő ezért egyként otthonos ott, ami nekünk már elfelejtett múlt, vagy még ismeretlen jövő. Ez a misztérium megszünteti az idő hatalmát, amelynek egykor önként vetettük alá magunkat.

Mindez azonban csak a harmadik kötetel bezárólag érvényes Szöcs Géza költészetére. A „gyűjteményes” könyv ugyanis már az elkomorulás, az elszótalanodás folyamatát mutatja be a korábbi kötetekhez csatolt negyedik rész által. A szuverén, öntörvényű világ megteremtése után ez a rész a visszavétel könyve. Felszámolása a szavak tartópilléreire épített költői birodalomnak. A gravitációs erő a köznapi tartományokba vonja vissza az alkotói géniuszt. A valóság jéghegyei léket ütnek ennek a messzire kalandozó költészetnek a bordái közé. A visszavonás azonban nem feltétlenül kudarc, hiszen bekövetkezése törvényszerű.

Szöcs Géza első kötete (*Te mentél át a vízen?*, első kiadása a Kritérionnál 1975-ben) 21 éves korában jelent meg. A költő a kötetben szereplő 32 verset 11 ciklusba szerkesztette. A rövid ciklusok a szerző nyugtalan létállapotának költői vetületei, szeszélyességet, türelmetlenséget példáznak, mely nem képes hosszabb lélegzetű alkotói programok kimunkálására, végigvitelére, mely mohó, habzsoló vággyal egyszerre, egy kötetben akar mindent, egy végtelenül gazdag érzelmi teljességet kifejezni. Úgy gondolom, ez a túlcsonduló érzelmi telítettség nemcsak a költő, de általában egy életkor sajátja. A versmotiváció tehát egészen általános, a rendkívüli a kifejezés mikéntje.

A kötet verseire jellemző a töredékesség. Ilyen például az *Öt vers Évikének* című ciklus, amelyet nagyfokú megrendülés jellemez. A fájdalom heroikus mérete a kifejezés heroizmusát vonja maga után („csillagok árja régen halott istenek / szerte-szóródott szemgolyói a mennyei utakon”).

Ugyanakkor – az ifjúi ellentétességből eredően – nagyon jellemzőek a kötetre a szinte partalan, elemi erővel kiszakadó, szürrealisztikus, képpazarló poémák, hosszú versek. Ilyen például *A kéz mélységei és emlékezete* című vers. Csattanóját, ami köznapi mondat lévén valójában lírai antipoém, nagyon jellemzőnek találom a pályakezdő Szőcs Gézára. Mindössze ennyi: „csókolj meg!” Mindazt, amit az előzőekben hosszas látszat-dialógust folytató lány és fiú hiába igyekeztek kifejezni erős akusztikájú, merész képek segítségével, frappánsan kifejezi ez az egyszerű, ősi és végre közös tett. Szó van itt egyrészt a kifejezhetőség, az elmondhatóság problémájáról, és ugyanakkor annak az artistamutatványnak lehetünk – nem utoljára – részesei, amikor Szőcs a banalitás és esztétikum határán egyensúlyoz.

A költő a verseket előhívó érzelmeket oly módon próbálja kifejezni, hogy – romantikus pátosszal – szinte gigantikussá, emberfelettivé növeszti lírai énjét („Olyanok voltunk, mint a föld két szeme”). A kötet egészét transzcendens szerelemérzés és testetlen szomorúság szövi át.

„Egy másik nagy utazás foglalkoztat.”

Szőcs Géza: Felicián

A Kilátótorony és környéke (első kiadás: Kriterion Könyvkiadó, 1977) az első kötet szerves folytatása. Mély líraiságról árulkodik, melyet különlegesre ízesít a humor, az irónia. (Ez a pózna, a rúd Szőcs kezében, amivel, mint ahogy fentebb említettem, a banalitás és az érzelmesség határán egyensúlyoz.) Az epikus fikció a sója ennek a költészetnek. Mondhatatlan bája van ezeknek a fantasztikus történeteknek, melyekben egyfajta gyermeki mentalitás megnyilvánulását láthatjuk, amely nem képes a valóságtól elhatárolni a játékot, a mesét, és a kettőt állandóan összemosza.

A kötetnek két eszmei talppontja van. Az egyik az utazás motívuma, a másik a vers mibenlétének költői definiálása.

Az utazás itt nem térben, hanem (szinte kizárólag) időben

történik. A kötet legfontosabb és legszebb versei mind egy-egy ilyen utazást örökítenek meg. A harmadik kötetben kifejtett filozófiai programot előlegezik ezek a versek.

A kedves arca számtalan egymást nem ismerő űs egy-egy vonásából áll össze, hogy aztán azok, akik találkoztak vele, szétvigyék újra a föld alá – elhunytuk után – az ismerős vonásokat (*Születésnapodra*). Időbe ágyazottságunk válik ily módon szemléletesen érzékelhetővé. Ugyanakkor a lírai hős maga is képes időutazások megtételére, tetszése szerint tud visszaereszkedni 1963-ba, vagy 1955-be (*Az az idegesítő, állandó kopácsolás*). De ebbe a gondolatkörbe vonható az a vers is, amelyben a lírai hős borfűtő és vízóvó ősei 1348-ból hátrahagyott üzenetének példájára maga is hasonlót fogalmaz, mely csak 2600-ban lesz fölbontható. Ősi, misztikus tudás jelenik meg itt, olyan, amely számára még korlátlanul átjárható volt az idő, és a merev szakaszossággal, a múlt időnkénti kitörlésével szemben a kontinuitás jellemezte időélményét. Nem más, ami itt megvalósul a költészet sajátos eszközeivel, mint – Borges esszékötetének címét kölcsönvéve – az idő cáfolata.

A kötet másik eszmei sarokkövét jelentő, a vers mibenlétéről kifejtett gondolatok, a *Mi a vers?* című prózai írásban körvonalazódnak. (Az írás jól mutatja, hogy a költő játékos, látszatra sokszor ötletszerű versművészetét milyen gondos elméleti megalapozottsággal műveli.) Az ebben foglaltak szerint a vers nyelve, a költészet szavai, melyek képi jellegűek, magasabbrendűek mint a fogalmi nyelv, azok ugyanis mára az „entrópia”, a káosz szavai, melyek elvesztették őskori teremtő értéküket, „csökkent és izolált energiaszintre degradálódott szavak”. A költészetben azonban „a szó telítődik azzal az energiával, ami egy metaforában cementezte össze egy másikkal”. Így válnak értékessé, fontossá a nyelvet régi jogaiba, teremtő erejébe visszaállító – akár esetleg az értelmetlenség határát súroló – szókapcsolatok, melyek gondolkodásunkban soha nem látott, pompás és bizarr képeket idéznek föl. Ezért lesz hát fontossá a metafora adta lehetőségek radi-

kális, a végsőkig való kiaknázása, az így nyert értelmi feszültség fölhasználása. Ez a program, és ez nagyban közelebb visz bennünket Szőcs Géza költészetének megértéséhez, megköveteli a feltétlen eredetiséget, a szokatlanságot, a kuriozitást. Innen a játék, a nonszensz, a pajkos ötletesség, a versek gyakori dekomponáltsága, a képorgia, vagy éppen a tüntetően köznapi előbeszéd versbe foglalása.

*„Semmi sem volt, semmi sem lesz,
minden van, mindennek létezése
és jelene van.”*

idézi Sz. G. Hermann Hessétől

*„Kedvesem, keressük meg a tavat.
(Majd máskor. Holnap?) Majd
egyszer.) Egyszer holnap?)
Egyszer holnap? | Egyszer
holnap.*

Szőcs Géza: A tó

Harmadik kötetének (*Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás*, Dacia 1979) koncepciója az időnek, mint egy végtelené tagított pillanatnak az élményén alapszik. A szavak jogaikba való visszahelyezése után az ősi időérzékelés restaurációja is megtörténik. Az izolált idővel, a privatizált múltakkal szemben egy univerzális időélmény részesei lehetünk. A múlt nemcsak „egyidejűként” tételeződik a jelennel, de megszűnik az emlékek, a múltak személyes jellege is. Lényegessé az válik, hogy megtörtént, meg fog történni, vagy megtörténhetne valami, de hogy kivel, a lírai énnel, múltbéli alteregójával, esetleg másvalakivel, az mindegy. A levelekből kibomló történetet ezért úgy olvashatjuk, mint magunkét, rólunk szólót, amelyről időközben megfeledkeztünk. Az idő a szövegekben úgy oldódik fel, mint vízfesték egy pohár vízben, s úgy lesz múlt, jelen, jövő szétválaszthatatlan, mint piros és sárga a narancsban, éppen egylényegűségünkél fogva.

Az első levél, akár az utolsó, közvetlenül a háborúba vagy a párbajba indulás előtt keletkezik. Így a történet nyitva marad, hiszen ott végződik, ahol elkezdődött. S mindaz, ami közben „történt”, minden vers és történés így válik egy olyan hatalmasra tágitott időpillanat részévé, mely az időbeli teljességet tartalmazza.

„Sok szóval születünk, és kevéssel halunk meg.”

Szőcs Géza: *Sztár atyuska rulettje*

A *Konkrét vers az afrikai lópestisről (avagy) Most már sohasem lehetek olyan, amilyen vagyok* címet viselő – korábban kötetben meg nem jelent versekből álló – negyedik rész első, cím nélküli ciklusát a – lezáratlanul maradt – *Párbaj...* című kötet folytatásának is tekinthetjük. A nyitó vers (*A fegyveres*) hőse egy jövőbeni szabadságharc közepette (talán éppen ez az a háború, ahová a *Párbaj...* levél írója is készülődött) – ismét csak – levelet fogalmaz kitartó türelemmel a kedvesének. Ilyen szándékolt híradásról, jövőbeni levélről szól az *Üzenet* című szöveg is. Ez az üzenet („a tudás, amit el kell juttatnom hozzád”) azonban ugyanaz lesz, mint amit a lírai hős már első levelében leírt! A *Monológ...*-ban aztán előttünk a végső üzenet, amely lényegében mindössze csak ennyi: „szeretem”.

Mélyen borgesi gondolat, hogy az írói küzdelem a világ teljességét modelláló egyetlen mondat, metafora, vagy éppen egyetlen kulcsszó megtalálására irányul. Szőcs azonban szkeptikusan megtoldja ezt azzal, hogy a küzdelem – hiábavaló. Az élethossziglani küzdelem legfőljebb csak ilyen, szentségüktől megfosztott, köznapi szavakra való ráatalálást eredményez. Ugyanakkor megjegyzendő; a ciklus szabályos, vagy kevésbé szabályos szerelmes versekből áll. Az általános értékvészítés közepette, aminek része maga Szőcs költészete is, a szerelem, a szeretet tűnik az értékörzés kizárólagos formájának.

A *Párbaj...* hőse számára még lényegtelen, hogy mit fogal-

maz meg búcsúmondataiban, jóllehet – hiszen a párbaj tétje a halál – könnyen megeshet, hogy azok legutolsó, többé már nem módosítható mondataivá lesznek. Egy párbajkódexből másolja ki búcsúmondatát. A negyedik részben, ahol minden a közeli, biztosan bekövetkezőnek hitt halál nézőpontjából értelmeződik – különös súlyúknál fogva – a lírai hős számára is fontossá válnak az utolsó szavak; ezért eleve egy testámentum formájában fogalmazódnak meg (*Időszerűségét veszített végrendelet...*).

Azonban, ahogy Szőcs nem hisz a borgeszi bűvös szó, világmetafora megtalálásában, úgy – sorsa groteszk fintora folytán – azt sem hiheti, hogy megtalálhatja azokat a méltó szavakat, melyeket lírai hőse föltétlenül érvényesnek tudhat majd a halál küszöbén. Mert hiábavaló, sőt egyenesen nevetséges a heroikus pátosz, – úgymond – a költő végső üzenete, ha még halálában is kiszolgáltatott az ember, azáltal, hogy az sem bizonyos, hogy elnapolható, mint ebben a versszituációban. Ha őszinteség létezhet is még, tragédia és pátosz nem, megfosztatott tőlük az ember.

A halál-motívumnak az ebben a részben való központivá válásával együtt jár a nagyfokú metaforizáltságtól, a képek zsúfoltságától való megválás; a versek költői eszközökben való egyszerűsödése. A művek ugyanakkor nyelvileg játékosabbá válnak, hangvételükben a korábinál gyakrabban ironikusak. A versek puritánsága a fogalmiság felerősödését hozza magával, jóllehet korábban azt – mint arra utaltam – Szőcs Géza még idegennek tartotta a költészettől és saját gyakorlatában következetesen óvakodott tőle. Az irónia távolságtartása, fölénye mögött azonban kibeszélhetetlen fájdalom munkál. Tudatosul a korábbi költői út járhatatlansága, a „most már sohasem lehetek olyan, amilyen vagyok” veszteségének érzete elhatalmasodik. A veszteség végleges, már a jövőben sem nyerhető vissza.

*„Ügyünk győzni fog! Győzni fog ügyünk!
Vagy nem fog győzni.”*

Szőcs Géza: És apád merre?...

A negyedik rész második ciklusa előtt van a leghatározottabb cezúra. Ez a rövid, *Változatok ugyanarra a témára* című ciklus afféle „függelék”. Verseiről szólván direkt politikumokat kell kiemelni. Ezek azt a valóságot vázolják föl néhány erőteljes vonással, amelyen zátonyra futott ez a költészet, azt a környezetet, amely rákényszerítette Szőcs Gézát korábbi költői elvei és gyakorlata teljes feladására.

Ezekről a versekről nincs mit mondanom, nyíltságukban önmagukért beszélnek.

A fokozódó játékoságtól eltekintve, amelyek a verseknek ezt az újszerű nyíltságát ellenpontozzák, és teszik őket formájukban is ironikussá, a kifejezés szinte köznapi nyelven történik, ellentmondásban a korábbi tétellel, miszerint ezek a szavak nélkülözik az ősi jelentés többletét, ugyanakkor – kénytelen módon – elfogadva azt, hogy ezeknek a dolgoknak már semmi köze a vers csodájához; az ősi nyelv nem ismert ilyenét dolgokat, erre a költészetnek már nem lehetnek szavai. Ezek a tények – makacsul és megfogalmazhatatlanul – túl vannak az elmondhatóság határán.

„A fasizmus az embert egy visszhang nélküli tájba száműzte” – idézte korábban egy helyütt G. Steinert Szőcs (*Mi a vers?*). Nos, az őt körülvevő valóság is visszhangtalan, a versek nyomtalanul elenyésznek. Hiábavaló hát a szó is. S ezen a ponton már csak egyetlen következtetés adódik.

Szőcs Géza költő – vélhetően – az elhallgatás elől is menekült, amikor elhagyta az országot, ahol született, el Erdélyt.